

PREVODI

OSEĆAJ U TEORIJAMA EMOCIJA: OD PERCEPCIJE TELESNIH
PROMENA DO AFEKTIVNE INTENCIONALNOSTI

Vilijam Džejms

ŠTA JE EMOCIJA?

Psiholozi koji poslednjih nekoliko godina marljivo istražuju funkcije mozga ograničili su svoje pokušaje na objašnjenje njegovih sazajnih i volitivnih upotreba. Kada su izdelili mozak na senzorne i motorne centre, smatrali su da njihova podela u potpunosti odgovara nalazima empirijske psihologije o perceptivnim i volitivnim delovima duha (*mind*), i to do najjednostavnijih elemenata. Međutim, *estetska* sfera duha, njegova žudjenja, zadovoljstva i boli, i njegove emocije, do sada su bili ignorisani do te mere da možemo pretpostaviti da kada bismo pitali dr Ferijera (Ferrier) ili dr Munka o teoriji navedenih mentalnih fakata, u smislu moždanih funkcija, oni bi obojica mogli odgovoriti: ili da za sada nisu blagosloveni nikakvim mislima o toj temi; ili da smatraju toliko teškim da se napravi jasna hipoteza, te stoga tu stvar smatraju problemom za budućnost koga se treba latiti tek kada se sadašnji jednostavniji problemi definitivno razreše.

Međutim, već sada je izvesno da od dve stvari o emocijama jedna mora biti istinita. Možda je njihovo mesto u mozgu takvo da postoje posebni i specijalni centri samo za emocije. Ako nije tako, onda ono odgovara procesima koji se odigravaju u motornim i senzornim centrima – koji su već mapirani ili tek treba da budu. U prvom slučaju morali bismo da odbacimo trenutno stanovište uz tvrdnju da je korteks nešto više od površine „projekcije“ za svako senzorno mesto i svaki mišić u telu. U drugom slučaju moramo da se zapitamo da li su emotivni „procesi“ u senzornom i motornom centru uopšte posebni ili oponašaju uobičajene perceptivne procese za koje je mesto u ovim centrima već otkriveno. Cilj ovog teksta je da pokaže da je potonje viđenje najbliže istini, te da emocionalni moždani procesi ne samo da oponašaju uobičajene senzorne moždane procese, već *nisu ništa drugo* do ti procesi kombinovani na različite načine. Rezultat toga bi bio pojednostavljenje našeg shvatanjamogućih komplikacija u psihologiji mozga i uviđanje da već imamo u posedujemo moždane sheme čija je primena mnogo šira nego što su njihovi autori mogli i da sanjaju. Iako to

deluje kao glavni rezultat argumenata, moram reći da oni nisu namerno skovani za svrhu tog rezultata. Moji argumenti izrasli su iz fragmentarnih introspektivnih opservacija, ali tek kada su se oni uklopili u teoriju stigao sam do mislim o tome šta pojednostavljivanje ove teorije može doneti cerebralnoj psihologiji, što ih je činilo važnijim nego pre.

Pre svega, moram da kažem da su jedine emocije koje ovde predlažem za razmatranje one koje poseduju specifičnu telesnu ekspresiju. Mnogi čitaoci, pretpostavljam, smatraju da ima osećaja zadovoljstva i nezadovoljstva, interesa i uzbuđenja vezanih sa mentalnim operacijama koji nemaju nikakve očevidne telesne ekspresije kao svoju posledicu. Određena uređenja zvukova, linija ili boja su prijatna, a druga nisu, bez toga da stepen osećaja može da ubrza puls ili disanje, ili da podstakne pokrete tela ili lica. Određene sekvence ideja nas šarmiraju kao što nas druge umaraju. Pravo je intelektualno oduševljenje kada nađemo rešenje problema i prava intelektualna muka kada moramo da ga ostavimo nerazjašnjenog. Prva grupa primera: zvukovi, linije i boje su ili telesne senzacije ili njihove slike. Druga grupa primera izgleda zavisi isključivo od procesa u ideacionim centrima. Uzete zajedno, čini se da dokazuju da ima zadovoljstva i bola koji su inherentni nervnim delatnostima kao takvim, ma gde se ta delatnost dešavala. Slučaj koji se tiče ovakvih osećaja za sada ćemo u potpunosti ostaviti po strani i usmerićemo pažnju na složenije slučajeve kada telesna uznemirenost prati percepciju interesantnog mesta ili zvuka ili prolazak uzbudljivog niza ideja. Iznenadenje, radoznalost, ushićenost, strah, ljutnja, požuda, pohlepa, između ostalog, imena su mentalnih stanja kojima bi ta osoba bila opsednuta. Kaže se da su telesne uznemirenosti „manifestacija“ ovih nekoliko emocija, njihova „ekspresija“ ili „prirodni jezik“. Pritom same ove emocije tako snažno okarakterisane i spolja i iznutra mogu se zvati *standardnim* emocijama.

Naš uobičajen način shvatanja standardnih emocija jeste da mentalna percepcija neke činjenice pobuđuje mentalnu afekciju koju nazivamo emocijom, te da ovo poslednje stanje duha podstiče telesnu ekspresiju. Nasuprot tome, moja teza je da *telesne promene neposredno prate PERCEPCIJU pobuđujuće činjenice, a naš osećaj tih promena, kako se one dešavaju, JESTE emocija*. Zdrav razum kaže: desi nam se nesreća, onda nam je žao i plaćemo; rival nas je uvredio, ljuti smo i napadamo. Hipoteza koju ovde treba da odbranim je da je ovaj redosled pogrešan, da nečije mentalno stanje nije neposredno prouzrokovano drugim, da prvo moraju da se umetnu telesne manifestacije. Prema tome, racionalnija tvrdnja bi bila da osećamo žal zato što plaćemo, ljutnju zato što napadamo, strah zato što drhtimo, a ne da plaćemo, napadamo ili drhtimo zato što nam je žao, što smo ljuti ili uplašeni, kako bi to mogao biti slučaj. Ukoliko telesna stanja ne bi

pratila percepciju, ona [percepcija] bi bila čisto kognitivna u formalnom, bledom, bezbojnom siromaštvu emotivne topline. U tom slučaju bismo mogli da vidimo medveda, prosudimo da je najbolje da bežimo, primimo uvredu i smatramo ispravnim da napadnemo, ali se ne bismo zapravo *osećali* uplašenim ili ljutim.

Ovako grubo izrečena ova hipoteza će gotovo sigurno odmah izazvati nevericu. Međutim, nije potrebno ni mnogo nategnutih razmatranja da bi se umanjila paradoksalnost njenog karaktera i možda proizvelo ubedeње o njenoj ispravnosti.

Za početak, čitaocе ovog časopisa ne treba podsećati da nervni sistem svakog živoг bića nije ništa drugo do skup predispozicija da se na određeni način reaguje pri susretu sa određenim svojstvima okruženja; sa istom sigurnošću sa kojom stomak raka samca pretpostavlja postojanje prazne školjke koju treba da nađe, mirisni organi lovačkog psa ukazuju na postojanje tragova jelena ili lisica i tendenciju da ih prati. Neuralna mašinerija je samo spojnica između određenih uređenja materije izvan tela i određenih impulsa za inhibiciju i pražnjenje unutar organa. Kada kokoška vidi beli ovalni objekat na zemlji, ona ne može da ga ostavi. Ona mora nešto da uradi s njim i vraća mu se sve dok na kraju njena transformacija u masu pokretnog cvrkutanja ne izmami iz njene mašinerije neki sasvim novi set performansa. Ljubav muškarca prema ženi, majke prema svojoj bebi, srdžba prema zmijama i strah od ambisa – sve se to može opisati vrlo slično, kao instance načina na koji će neobično usaglašeni delovi svetskog uređenja izazvati sasvim određene mentalne i telesne reakcije, pre, a najčešće i nasuprot, našem racionalnom sudu o njima. Rad Darvina i njegovih naslednika tek počinje da otkriva univerzalni parazitizam posebnih bića na posebnim stvarima i načine na koje je svako biće ostavilo pečat svojih posebnih odnosa u svom nervnom sistemu.

Svako živo biće zapravo je vrsta brave, čija skrovišta i izvori zahtevaju poseban oblik ključa. Međutim, ti ključevi se ne rađaju prikačeni za bravu, već se nalaze u okolnom svetu kako život prolazi. I te brave su potpuno neosetljive na bilo koji ključ, sem onaj koji njima odgovara. Lovački pas se ne fascinira jajima, ptica se ne plaši ambisa, zmija ne pokazuje gnev prema svojoj vrsti, jelen uopšte ne brine za ženu i ljudsku bebu. Za one koji bi hteli da vide potpun razvoj ovakve tačke gledišta mogu da pogledaju Šnajderovu (Schneider) knjigu *Životinjska volja* (*Der thierische Wille*). Nijedna druga knjiga ne pokazuje kako delatnosti životinja precizno anticipiraju okruženje u kome treba da žive.

Među tim nervnim anticipacijama svakako treba da uračunamo i emocije ukoliko nastaju neposredno percepcijom izvesnih činjenica. Bez bilo kog iskustva susreta sa slonovima svako dete bi bilo uplašeno ukoliko bi se

iznenada našlo pred jednim koji urliče i juriša na njega. Nema žene koja bi mogla da vidi slatku malu голу bebu bez ushićenja, ni muškarca koji bi na ljudsku formu opaženu u divljini reagovao bez uzbuđenosti i radoznalosti. Rekao sam da ću ove emocije uzimati u obzir samo utoliko što ih prate određeni telesni pokreti. Međutim, moja prva namera je da pokažem da je njihova telesna pratnja mnogo dalekosežnija i složenija nego što to uobičajeno pretpostavljamo.

U ranijim knjigama o ekspresiji, pisanim uglavnom sa umetničkog gledišta, uzimani su u obzir samo znakovi emocija koji su vidljivi spolja. Gospodin Čarls Bel (Charles Bell) je u svojoj slavnoj knjizi *Anatomija izraza* (*Anatomy of Expression*) primetio respiratorne promene; razmatranja Bejna (Bain) i Darvina otišla su mnogo dublje u istraživanju prisutnih visceralnih faktora: promena u funkcionisanju žlezda i mišića, kao i u cirkulaciji. Ali čak ni Darwin nije pobrojao *sve* telesne afekcije karakteristične za bilo koju od standardnih emocija. Kako psihologija napreduje, sve više prepoznajemo kako su one beskonačno brojne i suptilne. Mosova (Moss) istraživanja sa pletizmografom pokazala su da ne samo srce, već i celokupan sistem cirkulacije, formira jednu vrstu rezonatora (*sounding-board*) koji proizvodi odjek svake promene naše svesti koliko god mala ona bila. Nema senzacije koju dobijamo a da ona ne šalje talase naizmeničnog stezanja i širenja kroz arterije naših ruku. Krvni sudovi abdomena ponašaju se recipročno spoljnim delovima. U nekim snažnijim emocijama zna se da su ozbiljno aficirane bešika, creva, žlezde u ustima, vrat, koža i jetra, i nesporno je da su prolazno aficirane kada su ove emocije lakše. To da lupanje srca i ritam disanja igra glavnu ulogu u svim emocijama je stvar koja se ne mora ni dokazivati. Ono što je podjednako prisutno, ali se teže prihvata, dok ne usmerimo pažnju posebno na tu činjenicu, jeste stalna kooperacija voljnih mišića u našim emotivnim stanjima. Njihova unutrašnja tenzija se menja da bi se prilagodila svakom različitom raspoloženju, čak i onda kada ne dolazi do promene u našem spoljašnjem stavu, i oseća se razlika u tonu ili naprežanju. U depresiji prevladaju fleksori; pri ushićenju i hostilnosti primat preuzimaju ekstenzori. Različite permutacije i kombinacije kojima su ove organske aktivnosti podložne čine apstraktno mogućim, koliko god malim, da nema odslikavanja emocije bez telesnog odražavanja koje je jedinstveno, kada se uzme sveukupno, isto koliko i samo mentalno raspoloženje.

Neizmeran broj činilaca koji se menjaju u svakoj emociji ono je što nam zadaje teškoće da hladne glave reprodukujemo potpuni i integralni izraz bilo koje od njih. Nekada možemo da provalimo foru sa voljnim mišićima, ali zatajimo sa kožom, žlezdama, srcem i ostalim unutrašnjim organima. Kao što i veštačkom imitiranju kijanja nedostaje realnosti, isto tako je i pokušaj da imitiramo emociju bez njenog normalnog podsticajnog uzroka „šupalj“.

Naredna stvar koju moramo da primetimo je da se svaka od telesnih promena, koja god to bila, *oseća* u momentu kada se događa, akutno ili nejasno. Ukoliko čitalac nikada nije obratio pažnju na ovu stvar biće i zainteresovan i zapanjen kada shvati koliko mnogo lokalnih telesnih osećaja može da primeti u sebi kao karakteristike svojih različitih emotivnih raspoloženja. Verovatno bi bilo previše očekivati da će on zaustaviti jak nallet strasti radi ovakve ljubopitljive analize, ali može da posmatra spokojna stanja i može se pretpostaviti da za snažnija stanja važi ono što se pokaže da važi i za slabija. Celokupna naša zapremina je senzibilno živa, i svaki njen komadić doprinosi pulsiranju osećaja, skrivenog ili jasnog, prijatnog, bolnog ili sumnjivog, do osećaja ličnosti koji svako od nas nepogrešivo nosi sa sobom. Iznenadujuće kako male stvari stavljaju naglasak na ove složaje osećajnosti.

Kada se zabrinemo i zbog najmanjeg problema, možemo da primetimo da je fokus telesne svesti na relativno beznačajnim kontrakcijama očiju i obrva. Kada se trenutno postidimo, nešto u ždreleu potiskuje gutanje, čisti grlo ili se blago zakašljemo, i tako dalje u mnogim drugim slučajevima. Pošto se ovde bavimo opštim stanovištem, pre nego detaljima, neću se zadržavati na tome, ali nastaviću sa pretpostavkom da je smisao usvojen, da se svaka promena koja se dešava mora osetiti.¹

Sada hoću da zagovaram glavnu tačku moje celokupne teorije. Ako zamislimo neku jaku emociju i pokušamo da apstrahujemo iz naše svesti o tome sve osećaje njoj karakterističnih telesnih simptoma naći ćemo da ništa nije ostalo, nema 'umne građe' iz koje bi emocija bila konstituisana, i sve što preostaje je hladna i neutralna intelektualna percepcija. Istina, iako većina ljudi kaže kada ih pitamo da njihova introspekcija potvrđuje ovaj iskaz, neki se i dalje protive. Mnogi ne mogu da razumeju pitanje. Ukoliko ih pitate da apstrahuju svaki osećaj smeha i tendenciju da se smeju iz svoje svesti komičnog objekta i da vam onda kažu kakav je njihov osećaj smešnog, da li tu ima ičega osim percepcije da taj objekat pripada klasi „zabavnih“, oni nastavljaju da odgovaraju da je to fizički nemoguće i da uvek *moraju* da se smeju kada vide komični objekat. Naravno, predloženi zadatak nije praktičan, da se gleda komični objekat i poništava tendencija da se

1 Naravno, nameće se fiziološko pitanje – *kako* se ove promene osećaju – *nakon* što su izvedene pomoću senzornih nerava organa tako što do mozga stiže izveštaj o promena koje su se desile; ili *pre* nego što su izvedene, našom svešću o izlaznim nervnim strujama koje počinju da se kreću ka delovima koje podstiču? Verujem da je svo svedočanstvo koje imamo u prilogu prve alternative. Pitanje je suviše detaljno da bih se njime ovde bavio, ali već sam nešto o tome rekao u tekstu naslovljenom „*The Feeling of Effort*“, *Anniversary Memoirs of the Boston Natural History Society*, 1880 (prevedeno u *La Critique Philosophique* iste godine i rezimirano u *Mind* XX, 582). Takode pogledati: G.E. Müller, *Grundlegung der Psychophysik*, § 110.

smejemo. To je čisto spekulativan zadatak izuzimanja osećaja iz emotivnog stanja za koje pretpostavljamo da postoji u svojoj celovitosti i sagledavanja koji su preostali elementi. Ja ne mogu da mislim drugačije nego tako da bi se svako ko ispravno razume problem složio sa prethodno iznetom tvrdnjom. Šta bi ostalo od emocije straha ukoliko ne bi bilo osećaja ubrzanog kucanja srca, ni plitkog daha, ni drhtavih usana, ni oslabljenih udova, ni jeze, ni visceralnih komešanja, to je teško i zamisliti. Da li neko može da zamisli stanje besa bez uzburkanosti grudi, crvenila u licu, širenja nozdrva, stezanja zuba, impulsa za energičnu akciju, a da su umesto toga mišići opušteni, dah miran i lice spokojno? Autor ovog teksta svakako ne može. Bes je u potpunosti ispario, kao i senzacija njegovih takozvanih manifestacija, i jedina stvar koja bi mogla da zauzme njegovo mesto je hladnokrvna i bestrasna procenjivačka rečenica, koja u potpunosti pripada intelektualnoj oblasti, da neka osoba ili osobe zaslužuju kaznu za svoje grehe. Slično je i sa žalošću: šta bi ona bila bez svojih suza, jecanja, bez svojih gušenja u srcu i žiganja u prsima? Bezosećajno saznanje da su određene okolnosti za žaljenje i ništa više. Svaka strast momentalno prikazuje istu priču. Potpuno rastelovljena ljudska emocija nije ništa. Ne želim da kažem da postoji protivrečnost u prirodi stvari, niti da su čisti duhovi nužno osuđeni na hladnu intelektualnost, već samo da naglasim da je za *nas* emocija disocijana od svih telesnih osećaja nezamisliva. Što više proučavam svoja stanja, to sam više postajem ubeđen da su sva raspoloženja, afekcije i strasti koje imam konstituisana i sačinjena od tih telesnih promena koje uobičajeno nazivamo njihovim ekspresijama ili posledicama. Sve više mi se čini i da bi, ukoliko bih postao telesno anestezičan, trebalo da budem isključen iz sveta afekcija, grub i ravan, odvučen u čisto saznavnu i intelektualnu formu egzistencije. Takva egzistencija, iako je bila ideal antičkih mudraca, jeste previše apatična da bi je mogli poželeti oni koji su rođeni nakon ponovnog buđenja obožavanja osećajnosti pre nekoliko generacija.

Međutim, ukoliko emocija nije ništa drugo do osećaj refleksa telesnih efekata onoga što nazivamo „objektom“, efekata usled urođenih adaptacija nervnog sistema na taj objekat, odmah se susrećemo sa sledećom primedbom: većina objekata emocija obrazovanog čoveka je takva da je za njih apsurdno pretpostaviti urođenu adaptaciju nervnog sistema. Mnogi slučajevi srama, kao i mnoge uvrede, naprosto su konvencionalne i zavise od društvenog okruženja. Isto važi i za različite instance strave ili žudnje, kao i melanholije i kajanja. U tim slučajevima, u najmanju ruku, čini se da su ideje srama, žudnje, kajanja itd., morale da budu povezane kroz obrazovanje i asocijacije sa konvencionalnim objektima, pre nego što su se telesne promene mogle probuditi. Ako u *ovim slučajevima* telesne promene prate ideje umesto da ih rađaju, zašto to ne bi bilo tako u svim slučajevima?

Da bismo pažljivo razmotrili ovu primedbu, morali bismo da uđemo u istraživanja čisto intelektualne estetike. Ovde mora biti dovoljno samo nekoliko napomena. Nećemo ništa govoriti o nedostatku argumenta da se napravi razlika između ideje o nekoj emociji i same te emocije. Samo ćemo se pozvati na dobro poznati evolucijski princip da kada je neka moć usadena u neku životinju tako da joj koristi u prisustvu određenih svojstava okruženja, ona može da bude korisna i u prisustvu drugih svojstava okruženja koja izvorno nemaju ništa ni sa stvaranjem, ni sa očuvanjem te moći. Kada je nervna tendencija da se ispraznimo jednom tu, svakakvi nepredviđeni događaji mogu da budu okidač i da otpuste taj efekat. To da među ova svojstva spadaju i konvencije koje ljudi domišljaju stvar je koja nema nikakve dodatne psihološke posledice. Najvažniji delovi našeg okruženja su drugi ljudi. Svest o njihovom ponašanju prema meni je percepcija koja uobičajeno otključava veći deo mog srama, negodovanja ili strahova. Posebna osetljivost na ovu svest otkriva se u telesnim modifikacijama koje se kuju u nama kada primetimo da nas druga osoba *uopšte* primećuje. Niko ne može da prošeta platformom na javnom događaju sa identičnom mišićnom inervacijom koju bi koristio kada šeta kroz svoju sobu. Niko ne bi mogao da održi govor na takvom događaju bez organskog uzbuđenja. Trema od nastupa je samo ekstremni stepen ove sasvim iracionalne samosvesti koju svako dobija u podjednako meri čim oseti oči brojnih stranaca uperene prema sebi, čak iako je iznutra uveren da njihova osećanja prema njemu nemaju nikakav praktični značaj.² Ukoliko je tako nije nikakvo iznenađenje to što će dodatno ubeđenje da držanje druge osobe znači nešto dobro ili loše za mene izazvati još jače emocije. U primitivnim društvima „dobro“ je moglo da znači da će mi ona doturiti komad govedine, a „loše“ da se priprema da me udari u lobanju. U našem „kulturnom društvu“ „loše“ može da znači da će me iseći na ulici, a „dobro“ da će mi dati počasno zvanje. Šta sam čin može da bude je relativno beznačajno sve dok u njemu mogu da percipiram nameru ili *zlonamernost* (animus). *To* je emotivno pobuđujuća percepcija; ona može dovesti do snažnih telesnih grčenja u meni, kada svaki civilizovan čovek doživljava tretman u patvorenom društvu isto kao i zatvorenik divljaka koji spoznaje da li će da ga pojedu ili učine članom plemena.

Međutim, primedba koja je ovde iznesena vodi i do opštije sumnje. Možemo da se zapitamo da li postoji ikakva evidencija za pretpostavku da

2 Uzgred treba napomenuti i to da je ovakva lična samosvest izgleda sasvim telesna stvar, dobrim delom to je svest o našem držanju, i, kao i druge emocije, ona reaguje prema svojim fizičkim uslovima, i dovodi do promene držanja – kod muškaraca do određene krutosti, kod dece do uobičajenog nastupa uvijanja i migoljenja, a kod žena do različitih graciozno stidljivih poza.

pojedinačne percepcije *zaista* stvaraju velike telesne posledice u smislu neposrednog fizičkog uticaja pre pobuđenja neke emocije ili emotivne ideje?

Jedini mogući odgovor je da za to postoji vrlo uverljiva evidencija. Kada slušamo poeziju, dramu ili herojske priče obično se iznenadimo jezom u koži koja kao iznenadni talas teče kroz nas, kao i otokom srca i izlivom suza koji nas ponekad iznenadno zahvate. U slušanju muzike to je samo još primetnije. Ukoliko iznenada ugledamo tamnu formu koja se kreće u šumi, naše srce zastane i momentalno zadržavamo dah i pre nego što se pojavi bilo kakva artikulisana ideja o opasnosti. Ako naš prijatelj ode do ivice provalije, dobijamo dobro poznati osećaj nelagode i povlačimo se, iako zapravo *znamo* da je on bezbedan i ne pomišljamo na njegov pad. Pisac ovih redova se dobro seća svog zaprepašćenja kada je kao dečak od sedam, osam godina imao nesvesticu kada je video konjsku krv. Krv je bila u kofi sa štapom unutra i, ako me sećanje ne vara, promešao je i video krv kako kaplje sa štapa bez drugih osećaja izuzev dečije radoznalosti. Iznenada mu se svet smračio pred očima, uši su počele da zuje i više ništa nije znao. Nikada do tada nije čuo za to da viđenje krvi može da stvori nesvesticu i bolest; i imao je toliko malo odvratnosti ili anticipiranja bilo kakve opasnosti od toga da čak i u tim nežnim godinama, čega se dobro seća, nije mogao da se načudi kako čisto fizičko prisustvo grimizne tečnosti može da izazove u njemu tako zastrašujuće telesne efekte.

Zamislite dve čelične oštrice noža koje se svojim oštrim ivicama susreću jedna sa drugom pod odgovarajućim uglom i pomeraju tamo-ovamo. Naša celokupna nervna organizacija je „na ivici“ pri toj pomisli; pa ipak, koja emocija bi mogla da bude tu izuzev same neprijatne nervoze ili užasa da bi se to moglo nastaviti? Celokupni fond i kapital ove emocije je telesni efekat koji oštrice neposredno pobuđuju, bez nekog smisla. Ovaj slučaj je tipičan reprezent: tamo gde se čini da neka idejna emocija prethodi telesnim simptomima, najčešće nema ničeg drugog do same predstave simptoma. Neko ko je već padao u nesvest pri viđenju krvi mogao bi da svedoči pripremama za hiruršku operaciju sa nekontrolisanim lupanjem srca i anksioznošću. On anticipira izvesne osećaje i anticipacija ubrzava njihovo pojavljivanje. Slušao sam o slučajevima morbidnog užasa za koji je subjekt priznao da ono što ga je obuzelo nije ništa drugo do strah od samog straha. U različitim formama onoga što profesor Bejn (Bain) zove „nežnim emocijama“, iako odgovarajući objekat uobičajeno mora biti neposredno kontempliran pre pobuđenja emocije, ipak nekada razmišljanje o simptomima emocija može imati isti efekat. Sentimentalnim prirodama će mišljenje o „čežnji“ izazvati stvarnu „čežnju“. Da ne govorimo o prostijim primerima, npr. kada majčino maštanje o milovanju deteta može pobuditi grč roditeljske žudnje.

U takvim slučajevima jasno vidimo kako emocija počinje i završava se sa svojim posledicama i manifestacijama. Ona nema drugi mentalni *status* izuzev kao predstavljeni osećaj ili ideja o manifestaciji; koja zatim sačinjava sav njen materijal, njenu sumu i suštinu i njen kvalitet. I ovi slučajevi bi trebalo da nas uvere da osećaj manifestacije igra mnogo bitniju ulogu u konstituisanju emocije nego što bismo to hteli da pretpostavimo.

Ukoliko je naša teorija tačna, nužan ishod bi bio da bi svako voljno pobuđenje takozvanih manifestacija neke posebne emocije moralo da nam pruži samu tu emociju. Naravno, ovaj test je neprimenljiv za većinu emocija, jer su mnoge njihove manifestacije u organima nad kojim nemamo voljnu kontrolu. Međutim, unutar okvira gde ovaj test može biti verifikovan iskustvo ga u potpunosti potkrepljuje. Svakome je poznato kako se panika uvećava sa begom i kako prepuštanje simptomima žalosti i ljutnje uvećava same te strasti. Svaki novi jecaj čini ožalošćenost još oštrijom i doziva novi, dok umirenje dolazi sa zamorom i očevidnom iscrpljenošću mašinerije. Poznato je kako se u besu „podignemo“ do klimaksa ponavljanjem izliva. Ukoliko odbijemo da izrazimo neku strast, ona umire. Odbrojte do deset pre nego što iskalite ljutnju i ta zgoda se čini smešnom. S druge strane, ukoliko sedite ceo dan sa pokunjenim držanjem, uzdahom i na sve odgovarate sumornim glasom, vaša melanholija će se razvući. Nema dragocenije pouke u moralnom obrazovanju do ove koju zna svako ko ima iskustvo: ukoliko želimo da savladamo nepoželjne emotivne sklonosti u nama samima, moramo uporno i hladnokrvno da prolazimo kroz *spoljne pokrete* suprotnih dispozicija koje želimo da kultiviramo. Nagrada za istrajnost će neminovno doći u nestanku smrknutosti ili depresije, i rađanju iskrene vedrine i usrdnosti na njihovom mestu. Umiri obrve, razvedri oči, zgrči ledne umešto trbušnih aspekata tela, govori u duru, uputi kompliment i vaše srce bi zaista moralo da bude frigidno ukoliko se ne bi rastopilo!

Jedini izuzeci su u stvari prividni, a ne stvarni. Snažne emotivne ekspresije i pokretljivost nekih osoba često nas nagnaju da kažemo: „Više bi osetili kada bi manje pričali“. Kod druge vrste osoba eksplozivna energija kojom se strasti manifestuju u kritičnim situacijama čini se povezanom sa načinom na koji je potiskuju tokom tih intervala. Međutim, to su samo ekscentrični tipovi karaktera i kod svakog od njih preovladava pravilo iz prethodnog paragrafa. Sentimentalna osoba je struktuirana tako da je „šikljanje“ njegov ili njen osnovni način izraza. Zauzavljanje „šikljanja“ bi samo u ograničenim okvirima uzrokovalo da njegovo mesto zauzmu više „realne“ aktivnosti; na kraju bi samo stvorilo bezvoljnost. S druge strane, teški i žučni „uspavani vulkan“, kada mu dopustimo da potisne izraz svojih strasti kako hoće, učiniće da one zamru ako nema nikakvog ventila; a

ukoliko se umnože retke prilike koje on smatra vrednim izliva, strasti će rasti u intenzitetu kako život nastavlja.

Ja se osećam ubedenim da nema izuzetka od ovog pravila. Mogli bismo još da pomenemo teške posledice potiskivanja suza i umirujuće rezultate izgovaranja svojih misli kada smo ljuti i završimo sa tim. Međutim, i to su samo prividna lutanja od pravila. Svaka percepcija mora da vodi *nekim* nervnim rezultatima. Ukoliko je to normalan emotivni izraz on se brzo širi i prirodnim tokom stvari dolazi do umirenja. Međutim, ako je normalna emisija iz ma kog razloga blokirana, strujanja mogu pod određenim okolnostima da pođu drugom trasom i dovedu do drugačijih i lošijih efekata. Zbog toga osvetoljubiva mrzovolja može da zameni izliv negodovanja; suva vrešina može da zauzme okvir nekoga ko bi najradije zaplakao, ili bi se, kao što Dante kaže, pretvorio u kamen iznutra, i onda suze ili burni nastup mogu doneti prijatno olakšanje. Kada učimo decu da potiskuju svoje emocije nije stvar u tome da bi mogli da *osećaju* više, upravo suprotno. Radi se o tome da bi mogli da *misle* više; jer koja god nervna strujanja da su preusmerena iz donjih regija, u izvesnom smislu, moraju napeti aktivnosti misaonih putanja mozga.³

Poslednji značajan argument u prilog primata telesnih simptoma doživljenih emocija je lakoća kojom na taj način formulišemo patološke i normalne slučajeve pod zajedničkom shemom. U svakom sanatorijumu možemo naći primere potpuno nemotivisanih strahova, ljutnje, melanholije ili uobraženosti, kao i podjednako nemotivisane apatije koja opstaje uprkos najboljim spoljašnjim razlozima zbog kojih bi trebalo da se povuče. U prethodnim slučajevima moramo da pretpostavimo da je neuralna mašinerija toliko „labilna“ u jednom emotivnom pravcu da će skoro svaki stimulus, koliko god neodgovarajući bio, dovesti do uznemirenosti na baš taj način i kao posledicu izazvati određeni kompleks osećaja od kojih se psihičko telo emocija sastoji. Uzmimo jedan poseban primer kada se nemogućnost da udahnemo duboko, treperenje srca i pojedinačne epigastrične promene doživljene kao „prekordijalna anksioznost“ sa neverovatnom potrebom da zauzmemo čučeci položaj i mirno sedimo i verovatno drugim visceralnim procesima, sada nepoznatim, svi spontano dešavaju zajedno u nekoj osobi. Njen osećaj o toj kombinaciji *je* emocija užasa i ona je žrtva onoga što

3 To je suprotnost onome što se dešava pri povredama mozga, bilo da se one dešavaju zbog spoljnog nasilja, unutrašnje rupture, tumora ili naprosto od izgladnjavanja bolešću. Propustljivost korteksa se izgleda smanjuje na takav način da uzbuđenost ima tendenciju da zauzme silaznu putanju prema telesnim organima, umesto da se širi lateralno kroz ideacione kanale, kao i pre. Posledica toga je da imamo suze, smeh i plahovite nastupe i na najbeznačajnije provokacije, praćene proporcionalnom nemoći u lošičkom razmišljanju i moći voljne pažnje i odluka.

je poznato kao morbidni strah. Jedan prijatelj koji je povremeno imao napade ovog uznemirujućeg oboljenja kaže da se u njegovom slučaju čitava drama dešava u regiji srca i respiratornom aparatu i da se sav njegov trud tokom tih napada sastoji u tome da pridobije kontrolu nad svojim disanjem i uspori srce, a da u trenutku kada dođe do dubokog uzdaha i pravog držanja užas, *ipso facto*, zamire.⁴

Stanovište koje je Bračetu (Brachet) dala jedna od njegovih sopstvenih pacijentkinja o svom stanju emotivne neosetljivosti, često je citirano i slušuje da bude citirano ponovo:

I dalje nastavljam (kaže ona) neprekidno da patim. Nemam ni trenutka ugodnosti niti ljudskih oseta. Okružena svime onim što život prikazuje srećnim i prijatnim i dalje mi nedostaje sposobnost uživanja i osećaja – oboje je postalo fizički nemoguće. U svemu, čak i u najnežnijim brigama moje dece, nalazim samo gorčinu. Prekrivam ih poljupcima, ali postoji nešto između mojih i njihovih usana, i to nešto strašno je između mene i svakog životnog užitka. Moja egzistencija je nepotpuna. Funkcije i činovi uobičajenog života, istina, i dalje su tu, ali u svakoj od njih nešto nedostaje – odnosno, osećaj koji im odgovara i zadovoljstvo koje ih prati. . . . *Svako od mojih čula, svaki deo mog pravog sopstva kao da je odvojen od mene i ne može više da mi pruži nikakav osećaj. Čini se da ta nemogućnost zavisi od praznine koju osećam u prednjem delu svoje glave i umanjenja osetljivosti celom površinom svog tela, jer mi se čini da zapravo nikada ne dohvatam objekte koje dotičem . . . Dovoljno dobro osećam promene temperature na svojoj koži, ali više ne osećam unutrašnje osećaje vazduha kada dišem . . . Sve bi to bilo dovoljno mala stvar da nema zastrašujućih rezultata nemogućnosti bilo koje vrste osećaja ili užitka, iako doživljavam potrebu i želju za njima, što moj život čini jednom nepojmljivom torturom. Svaka funkcija, svaka akcija mog života ostaje uskraćena za osećaje koji im pripadaju, užitka koji bi trebalo da sledi. Stopala su mi hladna, ugrijem ih, ali ne osećam zadovoljstvo toplinom. Prepoznajem ukus svega što jedem, bez ikakvog zadovoljstva . . . Moja*

---

4 Mora se priznati da postoje slučajevi morbidnog straha u kome srce nije objektivno uznemireno. Međutim, to ne dokazuje ništa protiv naše teorije, jer je svakako moguće da centri korteksa, koji su uobičajeni percipijent užasa kao kompleksa kardio i drugih organskih oseta izazvanih stvarnim telesnim promenama, postanu *primarno* uzbuđeni moždanim bolestima i podstiču halucinacije da je promena tu – halucinacija užasa, prema tome, koegzistira sa relativno mirnim pulsom, itd. Kažem da je moguće, jer zane-marujem opservacije koje bi mogle da potvrde ovu činjenicu. Trans, ekstaza i sl., pružaju analogne primere – da ne pričamo o sanjanju. U svim ovim stanjima neko bi mogao da ima najživlji subjektivni osećaj kao rezultat čiste aktivnosti centralnih nerava, sa potpunim perifernim spokojem – bilo očiju, ili ušiju, ili više emotivne i viscelarne. Da li subjektivna snaga osećaja dolazi od osećaja aktuelne energije centralne uznemirenosti ili naprosto od sužavanja svesnog polja, ne treba da nas zamara. U slučajevima melanholijske u sanatorijumima često je sužavanje polja.

deca rastu lepa i zdrava, svi tako kažu, i ja to vidim, ali ne uspevam da dobijem oduševljenje i unutrašnju ugodu koju bi trebalo da osećam. Muzika je izgubila svaki šarm, nekada sam je mnogo volela. Moja ćerka jako dobro svira, ali za mene je to samo zvuk. Taj živi interes koji me pre godinu dana terao da slušam prekrasni koncert u svakom zraku koji njeni prsti odsviraju – to treperenje, te opšte vibracije koje su me terale da prolivam nežne suze – sve to više ne postoji.⁵

Druge žrtve sebe opisuju kao zatvorene u zidove leda ili prekrivene pokrovom od indijske gume kroz koji nijedan utisak ne prolazi do zapečaćene osećajnosti.

Ukoliko je naša hipoteza tačna možemo pronicljivije nego ikada do sada da shvatimo koliko je naš mentalni život ispletan telesnim okvirom, u najdoslovnijem smislu reči. Zanos, ljubav, ambicija, gnev i ponos, kao osećaji, plodovi su istog tla sa najgrubljim osetima zadovoljstva i bola. Međutim, na početku je rečeno da će se ovo tvrditi samo za ono što smo nazvali „standardnim“ emocijama i da ćemo izostaviti iz razmatranja one unutrašnje osetljivosti kod kojih na prvi pogled izostaju telesni rezultati. Pre nego što privedemo kraju, bolje je da kažemo još koju reč o ovim vrstama osećaja.

To su, čitalac će se setiti, moralni, intelektualni i estetički osećaji. Sa glasja zvukova, boja, linija, logičke konzistentnosti i teleološka poklapanja aficiraju nas zadovoljstvom koje je, čini se, utkano u samu formu tih predstava i ne pozajmljuje ništa od odjeka koja dopiru od delova ispod mozga. Herbartijanski psiholozi probali su da razlikuju osećaja prema *formi* u kojoj su ideje uređene. Geometrijski prikaz može biti isto „lep“, a čin pravde „prikladan“ kao crtež ili melodija, iako su lepota i urednost tu stvar čistog oseta, a ovamo nemaju ništa sa osetom. Onda imamo, ili se bar čini da neki od nas imaju, izvorne *cerebralne* forme zadovoljstva i nezadovoljstva koji se očigledno po svom načinu nastanka ne slažu sa takozvanim „standardnim“ emocijama koje smo analizirali. Izvesno je da će čitaoci koje nisu ubedili naši dosadašnji argumenti poskočiti na ovo priznanje i smatrati da time odustajemo od celokupnog predmeta. Pošto muzičke percepcije i logičke ideje mogu odmah da pobude formu emotivnog osećaja, rekli bi oni, nije li prirodnije pretpostaviti da je i u slučaju takozvanih „standardnih“ emocijama emotivni osećaj podjednako neposredan, izazvan prisustvom objekta ili doživljajem događaja, a telesne ekspresije nešto što dolazi kasnije i što je dodato?

Međutim, trezveno razmatranje slučajeva čisto cerebralnih emocijama daje malo povoda za ovakvu asimilaciju. Osim ukoliko je u njima zaista uparen intelektualni osećaj sa nekom vrstom telesnog odjekivanja, osim ako se

5 Citat prema Semal: *De la Sensibilité générale dans les Affections mélancoliques*, Paris, 1876, str. 130–135.

zaista smejemo na prikladnost mehaničkog uređaja, treperimo na pravedni akt ili nas prođu trnci zbog perfekcije muzičke forme, naše mentalno stanje je bliže sudu o *ispravnom* nego bilo čemu drugom. Takav sud bi pre trebalo klasifikovati među svest o istinitosti: to je *kognitivni* čin. Zapravo, intelektualni osećaj teško da ikada postoji bez takve pratnje. Telesni rezonator je na delu mnogo više nego što pretpostavljamo, kako će pažljiva introspekcija i pokazati. Ipak, tamo gde je familijarnost sa izvesnom klasom efekata zaslepila emotivnu osetljivost i isto tako izoštrila ukus i suđenje, mi zaista imamo intelektualnu emociju, ukoliko se ona može tako nazvati, čistu i neokaljanu. Njena suvoća, bledilo, odsustvo žara, kakvo bi moglo da postoji u temeljito stručnom umu kritičara, ne ukazuje samo na razliku od „standardnih“ emocija koje smo prethodno razmatrali, već nas tera da posumnjamo da celokupna razlika počiva na činjenici da telesni rezonator vibrira u jednom slučaju, a u drugom je utišan. „Nije loše“ je za čoveka savršenog ukusa prikladno da bude najviša granica izraza odobravanja. „*Rien ne me choque*“ se smatra Šopenovim superlativom za pohvalu nove muzike. Osećajni laik bi se osećao, a i treba da se oseća, užasnutim kada bi ušao u takav um kritičara da vidi kako su hladni, uski i ispražnjeni od ljudskog značaja motivi za naklonost ili nenaklonost koji prevladavaju. Sposobnost da napravimo lepo mesto na zidu nadmašiće sav sadržaj slike; glupav trik sa rečima će sadržati pesmu; neka potpuno besmislena podesnost sekvence u jednoj muzičkoj kompoziciji poništiće bilo kakvu „ekspresivnost“ u drugoj.

Sećam se kada sam video jedan engleski par koji je više od sata sedeo na prodornom februarskom danu u Akademiji u Veneciji pred slavnim Ticianovim „Vaznesenjem“. Kada sam, nakon što sam od sobe do sobe bio progongjen hladnoćom, rešio da pustim sliku i što pre izađem na sunce, pre odlaska sam s poštovanjem stao blizu njih da naučim kakvom superiorom formom podložnosti oni mogu biti obdareni. Sve što sam naćuo je mrmljajući glas žene: „Kakav *ponižavajući* izraz njeno lice nosi“ Kakvo samo-*odricanje*! Kako se *bezvredno* ona oseća zbog časti koja joj je ukazana!“ Njihova iskrena srca su ostajala zagrejana sve vreme žarom podmetnutog sentimenta od kog bi starom Ticianu pripalo muka. Gospodin Ruskin je negde napravio (za njega) strašno priznanje da religiozni ljudi po pravilu slabo mare za slike, a i da kada mare uobićajeno preferiraju najgore pre najboljih. Da! U svakoj umetnosti, svakoj nauci, postoji pronicljiva percepcija izvesnih odnosa između *ispravnog* i neispravnog, i postoji emotivni zanos i treperenje u skladu sa tim. I to su dve stvari, a ne jedna. Prva je ona u kojoj su eksperti i majstori kod kuće. Potonja pratnja su telesna komešanja koja teško da oni mogu da osete, ali koja u potpunosti mogu doživeti *Crétins*⁶

6 Arhaićni pogrdan naziv za vulgarne osobe. (prim. prev.)

i Filestinci kojima je kritičko promišljanje u najvećem padu. „Čudesa“ nauke o kojima je napisano tako mnogo poučne popularne literature bilo bi prikladno da budu „kavijar“ za ljude iz laboratorija. Saznanje i emocije su podeljeni čak i u ovom poslednjem skrovištu – ko bi mogao da kaže da njihov antagonizam možda nije ništa drugo do jedna faza drevne borbe poznate kao borba između duha i tela, borba u kojoj se čini sasvim izvesno da nijedna strana neće oterati drugu sa bojišta.

Vratimo se sada našoj polaznoj tački, fiziologiji mozga. Ukoliko pretpostavimo da korteks sadrži centre za percepciju promena u svakom pojedinačnom čulnom organu, svakom delu kože, svakom mišiću, svakom zglobu i svakom delu utrobe i da ne sadrži ništa drugo, i dalje imamo shemu koja savršeno može da predstavlja emotivne procese. Neki objekat padne na čulni organ i to opažaju centri korteksa, a ako ne, onda korteks podstaknut na neki drugi način proizvodi ideju o tom istom objektu. Brzinom munje refleksne struje se spuštaju kroz predodređene kanale, menjaju stanje mišića, kože i utrobe. Ove promene koje se opažaju kao izvorni objekat u mnogim pojedinačnim delovima korteksa kombinuju se sa njim u svesti i transformišu ga od čisto shvaćenog objekta do objekta koji se emotivno oseća. Ne treba vapiti ni za kakvim novim principom, ništa nije postulirano osim uobičajenog refleksnog luka i mesnih centara za koje svi prihvataju da postoje u ovom ili onom obliku.

Mora se priznati da je krucijalni test istinitosti ove hipoteze teško izvesti kao i njeno konačno odbacivanje. Slučaj potpune unutrašnje i spoljašnje telesne anestezije, bez motornih promena ili promena intelekta izuzev emotivne apatije priuštio bi nam, ako ne krucijalni test, onda bar uverljivu pretpostavku u pogledu istinitosti stanovišta koje smo ponudili. S druge strane, istrajnost snažnih emocija u takvom slučaju bi potpuno oborila stvar. Histerična anestezija nikada nije dovoljno potpuna da bi potkrepila to pitanje. Potpuna anestezija izazvana organskim bolestima, s druge strane, izuzetno je retka. U poznatom slučaju Remidžijusa Limsa (Remigius Leims) izvestioci ne spominju njegova emotivna stanja, što su okolnosti koje ne dozvoljavaju pretpostavku da je to bilo normalno, jer po pravilu ništa nikada *nije* primećeno bez već postojećeg pitanja na umu. Dr. Džorž Vinter (George Winter) nedavno je opisao relativno sličan slučaj⁷ i na moje pitanje je ljubazno odgovorio na sledeći način: „Slučaj je još pre godinu i po dana sklonjen sa mog nadzora. Međutim, do sada već mogu da tvrdim da se taj čovek odlikovao izvesnom mentalnom inercijom i tromošću. Bio je hladnokrvan i generalno je imao temperament flegmatika. Nije

7 „Ein Fall von allgemeiner Anaesthesie“, *Inaugural-Dissertation*. Heidelberg, Winter, 1882.

bio nadražljiv, ni svadljiv, mirno se bavio svojim poljoprivrednim radom i prepustio brigu o finansijama i domaćinstvu drugim ljudima. Ukratko, ostavljao je utisak spokojnog seoskog čoveka koji nema nikakve interese izuzev svog posla“. Dr. Vinter je dodao da prilikom studije slučaja nije pridavao posebnu pažnju njegovim psihičkim stanjima, jer je to bilo „*nebensächlich*“ [sporedno, prim. prev.] za glavnu svrhu. Treba da dodam da forma mog pitanja upućenog dr. Vinteru nije davala nikakve naznake o tipu odgovora koji sam priželjkivao.

Naravno, ovaj slučaj ništa ne dokazuje. Međutim, ostaje nada da fizičari i specijalisti za nerve u sanatorijumima mogu da počnu metodične studije o vezi između anestezije i emotivne apatije. Ukoliko hipoteza koja je ovde iznesena ikada može da bude nedvosmisleno potvrđena ili osporena onda se čini da bi oni to morali da urade, jer samo oni imaju te podatke u svojim rukama.

P.S. Iz neoprostive zaboravnosti sam u vreme slanja ovog teksta uredniku zanemario postojanje neobičnog slučaja potpune anestezije koji je objavio profesor Štrumpel (Strümpell, Ziemseen's Deutsches Archiv für klinische Medicin xxii., 321), iako sam o njemu čitao izveštaj za vreme publikovanja. (prvi izveštaj o slučaju u *Mind X*, 263, preveden od strane *Pflüger Archiv*). Verujem da je to jedini preostali slučaj te vrste u medicinskoj literaturi i da je sa njim naš pregled kompletan. Pri uvidu u izvorni tekst, koji je na mnogo načina važan, otkrio sam da je pacijent, petnaestogodišnji obučarev šegrt koji je potpuno anestetičan, iznutra i spolja, sa izuzetkom jednog oka i uha, pokazivao *sram* kada je zaprljao svoj krevet i *tugu*, kada je pred njim postavljeno nekoć omiljeno jelo, pri pomisli da više neće moći da ga oseti njegov ukus. Dr. Štrumpel nije posvećivao posebnu pažnju njegovim psihičkim stanjima. Međutim, kako je to važno za našu teoriju, napisao sam mu nekoliko reči o njenoj suštini i zamolio ga da kaže da li je siguran da su pomenuti sram i tuga bile prave emocije u dečakovom duhu ili samo refleksne manifestacije izazvane određenim percepcijama – manifestacije koje spoljni posmatrač može da primeti, ali na koje je dečak možda neosetljiv.

Dr. Štrumpel mi je poslao veoma usrdan odgovor iz koga prevodim najznačajniji paragraf.

Zaista moram da priznam da sa mojim *anestetičarem* nisam uspeo da uspostavim posmatranja tako posebna kako bi smisao vaše teorije zahtevao. Ipak, mislim da odlučno mogu da tvrdim da njemu nikako nisu u potpunosti nedostajale emotivne afekcije. Osim osećaja *tuge* i *srama* koji su pomenuti u mom tekstu, jasno se sećam da je pokazao npr. *ljutnju* i često se svadao sa

bolničkim osobljem. On je takođe pokazivao *strah* da ću ga kazniti. Ukratko, ne mislim da moj slučaj govori baš u prilog vaše teorije. S druge strane, ne bih zagovarao ni da je odbacuje. U mom slučaju radi se izvesno o centralno uslovljenoj anesteziji (perceptivnoj anesteziji, kao kod histerika) i, prema tome, sprovođenje spoljašnjih utisaka je kod njega možda ostalo nenarušeno.

Priznajem da ne vidim relevantnost poslednjih razmatranja i zbog toga sumnjam da je moje pismo bilo suviše šturo i nejasno da bi mom sagovorniku dalo uvid u moja razmišljanja. Njegov odgovor i dalje ne upućuje ni na šta drugo do na spoljašnje manifestacije dečakovih emocija. Nije li marker zamislivo da stranac koji prvi put vidi dečaka kako jede, pije i zadovoljava druge potrebe, pomisli da on ima osećaje gladi, žeđi itd., sve dok mu dečak ne kaže da sve to radi bez osećaja, izuzev svetla i zvuka; nije li, isto tako, kažem, barem moguće da je i dr. Štrumpel, ne postavljajući introspektivna pitanja svom pacijentu, pri čemu ni pacijent nije takav tip od kog bi se moglo očekivati dobrovoljno otvaranje te vrste, propustio da napravi razliku između osećaja i njegovih habitualnih motornih pratilaca, i greškom uzeo poslednje kao dokaz da je prethodno bilo tu? Takva greška je naravno moguća i stoga moram da ponovim reči dr. Štrumpela da njegov slučaj još uvek ne opovrgava moju teoriju. Ukoliko se pojavi sličan slučaj, morala bi se posmatrati unutrašnja emotivna stanja koja koegzistiraju sa spoljašnjim ekspresijama srama, ljutnje itd. Ukoliko bi se onda pokazalo da pacijent eksplicitno prepoznaje isto osećajno raspoloženje poznato pod istim nazivima iz njegovih prethodnih normalnih stanja, moja teorija bi naravno bila osporena. Meni je, ipak, neverovatno da pacijent ima *identične* osećaje, jer gubitak organskog rezonatora bi nužno na neki način umanjio njegov volumen. Učitelj dr. Štrumpelovog pacijenta je tokom njegove anestezije primetio mentalni nedostatak kod njega, koji se možda desio usled posledica oduzimanja gomile važnih osećaja iz opšte intelektualne živosti, iako oni nisu sve u njegovom emotivnom životu. Ko god da želi da iz sledećeg slučaja potpune anestezije da izvuče maksimum znanja o emocijama moraće da ispita pacijenta sa namerom kao što je ova u mom članku. Psihičke emocije možemo da definišemo mnogo bolje ukoliko počnemo od te hipoteze i modifikujemo je u pravcu ograničenja i oduzimanja, nego ako počnemo bez ikakve hipoteze. Utoliko bi objavljivanje mog članka bilo opravdano, čak i da je sama teorija koju zastupa, striktno uzeta, pogrešna. Najbolje što mogu da kažem je da sam, dok sam je pisao, gotovo ubedio *sebe* da je možda istinita.

Preveo Igor Cvejić